

ILM FAN XABARNOMASI

Ilmiy elektron jurnali

YUQORI SINIF O'QUVCHILARINING KASBGA YO'NALTIRISH JARAYONINI BOSHQARISH

Parpiyeva Nargiza Nuritdinovna
Oriental universiteti
Ta'lim menejmenti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablari yuqori sinf o'quvchilarining kasbga yo'naltirish jarayonini boshqarish hususiyatlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ta'lim-tarbiya, maktab, kasb, rahbar, boshqaruv

Iqtisodiyotni innovatsion o'sish traektoriyasiga o'tkazish vazifalari malakali ishchilar va mutaxassislarni tayyorlash sifati muammosini dolzarblashtiradi. Xodimlarning chuqur kasbiy bilimlari biznesni rivojlantirishning strategik omiliga aylanmoqda. Mobil moslashuvchan xodimlar mehnat bozorida talabga ega. Shu munosabat bilan mehnatkashlarni kasb tanlash istiqboliga moslashtirishga xizmat qiluvchi ijtimoiy tartibga solishning asosiy shakllari sifatida yoshlarni kasbga yo'naltirish va psixologik qo'llab-quvvatlashning o'rni ortib bormoqda. Yoshlarni kasbga yo'naltirish va kasbiy tayyorgarlikning quyi tizimlari, yoshlarning kasbiy o'zini-o'zi belgilashini boshqarishning yagona tizimining o'zaro bog'liq elementlari sifatida, bir vaqtning o'zida ishsizlikni tartibga solish bilan birga bandlikdagi tarkibiy o'zgarishlarni ta'minlash uchun mo'ljallangan. Shu bilan birga, inqirozdan keyingi sharoitlarda aynan ijtimoiy va mehnat munosabatlari tizimi iqtisodiy rivojlanishining hozirgi bosqichining asosiy muammolariga yo'naltirilgan. Inqirozdan keyingi modernizatsiya bosqichida ichki mehnat bozori o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi. Iqtisodiy faoliyatning ilm-fan va yuqori texnologiyali sohalarida mehnat resurslari taqchilligi, mutaxassislarni tayyorlash va malakasini oshirish uchun davlat mablag'laridan oqilona foydalanmaslik, ishchi kuchiga talab hamda uning taklifi o'rtasidagi nomutanosiblik kuchayganligi, ishchilarni kasbiy tayyorlash jarayonlarini muvofiqlashtirishning samarali mexanizmlari mavjud emas.

Bo'sh ish o'rinlarini mexanik ravishda to'ldirishga qaratilgan davlat bandlik xizmati hali ham yoshlarni kasbga yo'naltirish va moslashtirishni samarali boshqara olmayapti. Bu esa nazariy-uslubiy va amaliy bazaning yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan bog'liq. Yoshlarning kasbiy o'zini-o'zi belgilash masalalari ko'p yillar davomida mehnat iqtisodiyoti sohasidagi mutaxassislar tomonidan ko'rib chiqildi.

Mamlakatimizda yoshlarni kasbga yo'naltirishning amaldagi tizimi yosh xodimlarning raqobatbardoshligini doimiy oshirish nuqtai-nazaridan jamiyatning intellektual salohiyatini innovatsion rivojlantirishni ta'minlamaydi. O'zbekiston aholisini kasbiy yo'naltirish tizimi sub'ektlarining yetarli darajada samarali muvofiqlashtirilmaganligi mamlakatning mehnat salohiyati hamda undan foydalanish darajasi o'rtasidagi nomutanosiblikni keltirib chiqaradi. Institutsional yondashuvning asosiy tarkibiy qismi sifatida yoshlarni kasbga yo'naltirish tizimini to'g'ri me'yoriy-huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlashning afzalliklarini hisobga olish yoshlarning kasbiy o'zini-o'zi belgilash va kasbga yo'naltirish konsepsiyasini amalga oshirish imkonini beradi.

Yoshlarini kasbga yo'naltirishning samarali tizimi maktab bitiruvchilarini kasb tanlash imkoniyatlari to'g'risida xabardor qilish, ta'lim muassasalari bitiruvchilariga yoshlar mehnat yarmarkalarini tashkil etish kafolatlarini hamda ko'p bosqichli raqobatbardoshligini ta'minlaydi.

Mehnat iqtisodiyotining konseptual va kategorik apparatining ishchilarning raqobatbardoshligini oshirish muammosi kontekstida taqdim etilgan. Xususan, "yoshlarni kasbga yo'naltirish" tushunchasi imtiyozlar va qobiliyatlar o'rtasidagi optimal muvozanatga erishish

maqsadida yoshlarning kasbiy o'zini-o'zi belgilashiga boshqaruv ta'sirining ko'p funksiyali, murakkab va uzluksiz jarayoni sifatida talqin etiladi. Kadrlar tayyorlashni inqirozdan keyingi modernizatsiya strategiyasining asosiy tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqish va uning faoliyati samaradorligini oshirishga samarali yondashuvni ishlab chiqish imkonini beradi.

Iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini ta'minlashning asosiy sharti inson resurslaridan samarali foydalanish, inson qobiliyatlarining zamonaviy bozor talablariga javob beradi. Inqirozdan keyingi iqtisodiyotni modernizatsiya qilish doirasida mamlakat mehnat salohiyatidan samarali foydalanish muammosi doimiy dolzarbligicha qolmoqda. Mehnat bozorida talab va taklif o'rtasida miqdoriy va sifat jihatidan sezilarli tafovut mavjud. Bu nomuvofiqlikning asosiy sababi yoshlarni kasbga yo'naltirish tizimi sub'ektlari harakatlarini muvofiqlashtirish mexanizmining nomukammalligidir.

Mehnat bozoriga qarama-qarshi ta'sir ko'rsatuvchi inqirozdan keyingi sharoitda yoshlarning kasbiy o'zini-o'zi belgilashini boshqarishni takomillashtirish imkoniyatlari doirasi torayib bormoqda. Shu bilan birga kasblarning nufuzi va jozibadorligi yoshlarning kasbiy malakasini oshirish jarayoniga ta'sir etuvchi asosiy omillar bo'lib qolmoqda. Binobarin, yoshlar ongida kasblar tuzilishi ierarxik xususiyatga ega bo'lib, ularning dinamikasi jamiyatda sodir bo'layotgan ko'plab hodisa va jarayonlarni aks ettiradi.

Yoshlarni kasbiy yo'naltirish va kasbiy o'zini-o'zi belgilashni boshqarishning yagona tizimi bir vaqtning o'zida ishsizlikni tartibga solish uchun mo'ljallangan. Xususan, "yoshlarni kasbga yo'naltirish" tushunchasi imtiyozlar va qobiliyatlar o'rtasidagi optimal muvozanatga erishish maqsadida yoshlarning kasbiy o'zini-o'zi belgilashiga boshqaruv ta'sirining ko'p funksiyali, murakkab va uzluksiz jarayoni sifatida talqin etiladi.

Yoshlarni kasbga yo'naltirish tizimining tuzilmasini aniqlab berdi. Yoshlarning xulq-atvori va faoliyatining ichki regulyatorlariga ta'sir qiladi. Agar kasbga yo'naltirish tizimi samarali ishlayotgan bo'lsa, yosh shaxs o'zining shaxsiy imkoniyatlari, sog'lig'i holati, qiziqishlari va iqtisodiyotning kadrlarga bo'lgan ehtiyojiga mos keladigan kasbni tanlaydi. Yoshlarni kasbga yo'naltirishning davlat konsepsiyasi iqtisodiy faoliyatning turli sohalarida yuqori darajadagi professionallikni hurmat qilishning norasmiy institutlarini o'z ichiga olishi kerak¹.

Respublikamizdagi 10 mingdan ortiq maktablarda faoliyat olib borayotgan sinf rahbarlari ham o'quvchilarni kasbga yo'naltirishda quyidagi vazifalarni bajaradi:

- hayotning o'zini-o'zi belgilashning muhim qismi sifatida o'quvchilarning hayotiy maqsadlarini belgilash, fikrlash, profilga e'tibor va kasbiy o'zini-o'zi belgilash ko'nikmalarini rivojlantirish, o'z-o'zini bilish va o'zini-o'zi qadrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, maktab o'quvchilarining profil ifodalangan manfaatlarini qo'llab-quvvatlash, hududiy mehnat bozorining o'ziga xos xususiyatlari, o'quvchilarda ularni qiziqtiradigan faoliyat turlariga ijobiy munosabatni shakllantirish;

- reflektiv faoliyat ko'nikmalarini rivojlantirish, o'z-o'zini bilish va o'zini o'zi qadrlash, o'quvchilarning kognitiv va kasbiy qiziqishlarini rivojlantirishga qaratilgan faoliyatini qo'llab-quvvatlash, bilimlarni kengaytirish bo'yicha ishlarni davom ettirish;

- ma'lum bir sinf uchun o'quvchilarning o'zini-o'zi belgilashini pedagogik qo'llab-quvvatlash rejasini, shu jumladan maktab o'quvchilarining kognitiv, ijodiy faoliyatini faollashtiradigan turli shakllar, usullar, vositalarni ishlab chiqish;

- oliy o'quv yurtlari va o'rta maxsus kasb-hunar ta'lim muassasalarida o'tkaziladigan ochiq eshiklar kuniga o'quvchilarning tashrifini tashkil etish;

- o'quvchilarning korxonalariga tematik va kompleks ekskursiyalarini tashkil etish;

- maktab psixologiga o'quvchilar va ularning ota-onalari o'rtasida o'z taqdirini o'zi belgilash muammosi bo'yicha so'rov o'tkazishda yordam berish;

- o'quvchilarning profil va kasbiy o'zini-o'zi belgilashga tayyorgarligini shakllantirish muammosi bo'yicha ota-onalar yig'ilishlarini o'tkazish.

O'quvchilarni kasbiy tarbiyalash katta ahamiyatga ega. Bu maktab o'quvchilariga turli xil ishlab chiqarish va kasblar, u yoki bu mutaxassislikni olish shakllari va usullari, mehnat sharoitlari va o'sish istiqbollari to'g'risida ma'lum miqdordagi bilimlarni yetkazishdir.²

Sinf raxbari maktab psixologi bilan birgalikda o'quvchilarning kasbiy yo'nalish kartasini yuritadi. Ushbu xarita har bir o'quvchining kasbiy o'zini-o'zi belgilash jarayonini tizimlashtirish va nazorat qilish imkonini beradi. Psixologning kasbiy maslahatiga muhtoj o'quvchilarni aniqlash va kasbga yo'naltirish ishlarining samaradorligini nazorat qiladi. Kasbiy kartani yuritish sinf o'qituvchisiga qiziqish va moyilliklarning rivojlanish dinamikasini kuzatish, shaxsning kasbiy yo'nalishini shakllantirish imkonini beradi.

Kasb tanlash har bir inson hayotidagi juda qiyin va shu bilan birga muhim bosqichdir. Chunki insonning o'z hayotidan qoniqishi ko'p jihatdan kasbni to'g'ri tanlashiga bog'liq. Kelajakdagi kasbning ta'rifi o'z-o'zidan, tasodifiy yoki ongli bo'lishi mumkin. Ma'lumki, kam sonli odamlar maktab yoshida ma'lum bir kasbga moyillik ko'rsatadi. Ko'pchilik o'zlarining kasbiy afzalliklarini ma'lumot olganlarida, kasbiy tajriba to'planganda va "kim bo'lish" masalasi abadiy hal qilinganga o'xshaydi. Kasb-hunarni noto'g'ri tanlash nafaqat ma'lum bir shaxsning shaxsiy muammosi, balki ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlariga olib keladi. O'quvchi kasbga yo'naltirish tizimi orqali kasbning o'ziga xos xususiyatlari haqida ma'lumot oladi. Kasbga yo'naltirish - bu yoshlarga kelajakdagi kasbni ongli ravishda tanlashga yordam berishga qaratilgan tadbirlar majmui bo'lib, u o'quvchiga turli kasblar, ularning ijobiy va salbiy tomonlarini taqdim etish uchun turli xil to'ldiruvchi ish shakllari va usullaridan foydalangan holda ko'plab mutaxassislarning tizimli ishini o'z ichiga oladi. Kasbga yo'naltirish quyidagilarni o'z ichiga oladi. Kasbiy ta'lim kasblar dunyosi, shaxsning o'zini-o'zi belgilashi uchun zarur bo'lgan shaxsiy va kasbiy muhim fazilatlari, ta'lim muassasalari tizimi va kasbga ega bo'lish yo'llari, jamiyatning kadrlarga bo'lgan ehtiyojlari to'g'risida ma'lumotni targ'ib qilish bo'yicha ishlarni o'z ichiga oladi. Kasbiy ta'limning bir qismi kasbiy ta'lim bo'lib, u maktab o'quvchilarining moyilligi va kasbiy qiziqishlarini shakllantirishni o'z ichiga oladi. Kasbiy diagnostika va maslahat insonning shaxsiyatini o'rganish va shu asosda professional tavsiyalar berdi³.

Bugungi kunga kelib, erta kasbiy yo'nalish muammosi dolzarbdir. Qobiliyatlarga, temperament va xarakterning psixologik xususiyatlariga, bolani tarbiyalash va unga mehnatning qadr-qimmatini singdirishga qarab, bolalarda kasblar, qiziqishlar va faoliyatning muayyan turlariga munosabati haqidagi bilimlar tizimi shakllanadi. Erta kasbga yo'naltirish psixologiya va pedagogikaning yangi yo'nalishi bo'lib, uning maqsadi bolaning kasbiy dunyosiga hissiy munosabatini rivojlantirish, turli faoliyat va kasblarda o'zining kuchli va qobiliyatlarini namoyon etish imkoniyatidir. Bunday bilimlarni olish bolada mehnat qobiliyatini rivojlantiradi. Turli kasbdagi kattalarning mehnatiga hurmat bilan munosabatda bo'ladi. Uning dunyoqarashini kengaytiradi. Bolaning ma'lum bir kasbga qiziqish va moyilliklarini erta namoyon bo'lishiga hissa qo'shadi⁴.

ILM FAN XABARNOMASI

Ilmiy elektron jurnali

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Tolipov.O', Barakaev M., SharipovSh. Kasbiy pedagogika. (Ma'ruzalar matni). – T.: TDIU, 2001.
- 2.Xo'jaev N.va boshqalar. Pedagogika asoslari. - T.: TDIU, 2003
- 3.Xudoyqulov X.J.. Kasb ta'limda ekologik muammoning zamonaviy talqini. /Kasb-Hunar ta'limil jurnali, № 4. 2016 y.
- 4.Xudoyqulov X.J. —Pedagogika.Psixologiyal.-T.: Dzayn-Press.2011.
5. G'aybullaev M. Pedagogika. - T. 2000.
- 6.Professionalnaya pedagogika. Uchebnik dlya studentov. – M.: Pedagogika, 2002